

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Крижанівська А.Ю.

студентка,

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

МЕМУАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ РУХУ ДЕКАБРИСТІВ

Автор ставить за мету охарактеризувати найважливіші мемуари декабристів та визначити їх значення для дослідження історії декабристського руху.

Актуальність дослідження зумовлюється тим, що мемуарні джерела займають важливе місце серед загального комплексу джерел з історії декабристського руху в Росії. Не зважаючи на свою суб'єктивність саме спогади декабристів проливають світло на багато сторін декабристського руху, зокрема формуванні х поглядів, причини поразки та місце цього руху в історії Росії першої чверті XIX століття.

Мемуарна спадщина декабристів досить значна. Відомо понад 30 декабристських спогадів, записок та інших творів мемуарного характеру.

Як відомо, основними джерелами відомостей про суд і слідство над декабристами є ті самі спогади та записки самих декабристів.

Звертаючись власне до слідства, автори записок, як правило, докладніше висвітлюють його початок: арешт, перші допити, розмова з царем, враження від Слідчого Комітету. Говорячи про допити, декабристи намагалися згадати епізоди, що свідчать про мужність в'язнів, згадати свої відповіді на допитах, а також прагнення Комітету будь-яким методом добитися зізнання затриманих навіть, якщо вони не винні.

Велику цінність представляють свідчення Басарагіна про Тульчинську управу Союзу благодійництва і про появу Південного товариства [6, с. 258]. Добре показав в записках вирішальну роль П.І. Пестеля як організатора та ідеолога членів даного товариства.

Не менш цікавими є записки С.П. Трубецького, як і сама особистість князя, викликали в історіографії суперечливі судження. Так, Н.М. Дружинін, що написав цікаву статтю «С.П. Трубецький як мемуарист», вважав її «тенденційно-публіцистичним твором», спрямованим як на доказ ліберальної природи таємного суспільства, так і на самовиправдання автора [1, с. 233].

Записки Трубецького не являють собою цілісного, завершеного тексту. Вони складаються з кількох частин, написаних у різний час і доповнюються уривчастими записами В.І. Штейнгеля. Історія тексту і його публікації були ґрунтовно досліджені Н.М. Дружиніним та В.П. Павловою. В.П. Павлова зазначала, що основний текст умовно ділиться на три частини: перші дві містять відомості з історії таємних товариств та період міжцарів'я і підготовки повстання 14 грудня. Третя присвячена арешту Трубецького і слідству над ним. Ця частина відрізняється вже тим, що на початку розповіді про арешти автор переходить до викладу від першої особи, в той час як у попередньому тексті говорить про себе в третій особі.

Опис початкового періоду слідства у Трубецького відрізняється безліччю точно переданих подробиць. Так, він пише, що на першому допиті 15 грудня 1825 р. генерал К.Ф. Толь пред'явив йому свідчення, сказавши, що воно належить Пущину. Трубецький бачив, що почерк не Пущина, але зробив вигляд, що не сумнівається в його авторстві. Дійсно, у своєму першому свідченні, написаному, як він і згадував, власноруч, Трубецький стверджує, що свідчення Пущина про таємне товариство в 4 корпусі не відповідає дійсності. Між тим, такого свідчення Пущина не тільки немає в матеріалах слідства, а й бути не може, так як Пущин був заарештований день до того, 16 грудня. В.П. Павлова справедливо вказує, що насправді це були свідчення Рилєєва.

Чимало сторінок у своїх знаменитих записках приділив ув'язненню у фортеці М.А. Бестужев. Звернувшись до його спогадів, ми побачимо, що він виразно описав тюремний побут, свій настрій. Він повідомляє, що його «мучили запитаннями, в яких нас, як собак, цькували один на одного», про себе говорить, що тримався стійко, намагався не давати свідчення, які можна було б використати для звинувачення його товаришів [3, с. 584]. Але з матеріалів слідства видно, що навіть у цих небагатьох свідченнях Бестужев досить неточний. У Комітеті його допитували 6 січня, і 12 травня. Михайло Олександрович справді, як і стверджував згодом у спогадах, дотримувався тактики «знати не знаю, гадки не маю». У такий спосіб йому вдалося ухилитися від відповідей практично на всі питання загального порядку. Його практично не запитували ні про Рилєєва, ні про брата Миколу.

Можливо, найзнаменитішим епізодом з тюремного життя декабристів був винахід братами Бестужевим абетки, за допомогою якої вони перестукувались через стіну, і яка служила згодом не одному поколінню російських в'язнів. Основним джерелом відомостей про цю азбуку є записки М.А. Бестужева, про неї згадували також Е.А. Бестужева, І.І. Пущин, Д.І. Завалішин.

З декабристів – членів Південного товариства докладні записки про слідство залишили Н.І. Лорер і Н.В. Басаргін.

Н.І. Лорер, розповідаючи про слідство, багато чого не договорує, опускає деякі події. Наприклад, описуючи свій арешт, він говорить, що 24 грудня в Тульчині генерал А.І. Чернишов погрожував йому очною ставкою, Лорер попросив дати час подумати, а потім відкрив «все, що до мене стосується» начальнику штабу 2 армії генералові П.Д. Кісельову, а потім і А.І. Чернишову, який дав йому письмове запитання. Після прочитання відповідей Кісельов заявив декабристу: «Ви ні в чому не признаєтесь», після чого його відпустили додому, а наступного дня повезли до Петербургу [4, с. 327]. Насправді ця історія була більш драматична: 24 грудня Лорер написав відповіді, в яких заперечував свою приналежність до товариства; 25 грудня йому влаштували очну ставку з Майбородою, де зізнався, що був членом таємного товариства.

Наступний мемуарист Беляєв Олександр Петрович (1803–1887) – декабрист, з 1824 р. член «Гвардійського екіпажу». За вироком суду позбавлений чинів і дворянства, відбував покарання у Сибіру – 12 років каторги. Мемуари О.П. Беляєва «Вспоминання декабриста о пережитом и пережитом» є багатими на цікавий психологічний та побутовий матеріал [2, с. 219]. Його рукопис був прочитаним Л.Н. Толстим, який зацікавив письменника, він виступив певною мірою його редактором і рекомендував до видання. Вперше мемуари були опубліковані у «Російській давнині» в 1880–1881 рр., а 1882 р. і вийшли окремим виданням. Автор описує те соціальне середовище і вузьке сімейне коло, знайомства, куди входили видатні державні діячі, найвизначніші представники російської знаті. Велика увага приділена рокам навчання у Морському кадетському корпусі і в Гвардійському екіпажі. На службі у Гвардійському екіпажі О.П. Беляєв уперше познайомився з масонами й у спілкуванні стали формуватися його політичні погляди. У мемуарах описані і закордонні морські подорожі.

Про життя декабристів на засланні писали і їх дружини, учні – частина декабристів, які займалися просвітницькою діяльністю.

Учень декабристів Н.А. Білоголовий у своїх спогадах розповідає про життя і побут засланців декабристів: О.З. Муравйова, А.І. Якубовича, Н.А. Панова, А.В. Поджио, братів Н.А. і М.А. Бестужевих.

Про О.З. Муравйова Н.А. Білоголовий в уривках «Зі спогадів сибіряка», надрукованих у «Російських Відомостях» 1896 р., пише, що «це був надзвичайно веселий і добродушний чоловік, усміхнені очі його стрибали, а розкотистий, заразливий регіт постійно наповнював його невеличкий будиночок» біля Іркутська, де він жив після звільнення з каторги. У Сибірі його «всі любили за доброту: не лише співчував будь-якому чужому лиху, а докладав усіх зусиль, аби допомогти: в селі він

скоро став благодійником, володіючи знаннями медицини, лікував хворих, допомагаючи не лише ліками, а й грішми, – всім, чим міг» [6, с. 264].

Спогади М.Н. Волконської і П.Е. Анненкової відносяться до кращих зразків мемуаристики про декабристів. Марія Волконська, одна з тих чудових російських жінок, яка відправилася в добровільне вигнання за своїм чоловіком на заслання, писала: «Якщо навіть дивитися на переконання декабристів як на безумство і політичну несимітницю, все ж справедливість змушує визнати, що той, хто жертвує життям за свої переконання, не може не заслуговувати поваги співвітчизників. Хто кладе голову на плаху за свої переконання, той істинно любить Вітчизну, хоча, може бути, і передчасно затіяв свою справу».

У спогадах Поліни Анненкової описаний період початку XIX століття до 1930-х.

Найцікавіші сторінки спогадів, присвячених перебуванню у Сибіру. Маючи прекрасну пам'ять, вона донесла до історії усе, що побачила, будучи свідком під час вигнання. Їй імпонують звичаї сибіряків, умови життя місцевих селян, чистота селянських жител: «Проїжджаючи через Сибір, була здивована і вражена тою гостинністю, якою зустрічали скрізь. Особливо гостинність була на високому рівні у Сибіру. Скрізь нас тепло приймали, ніби проїжджали через рідні краї, скрізь добре годували і, коли запитувала – скільки мала я заплатити, у відповідь звучали такі слова: «Тільки Богу на свічку пожалуйте».

Значне місце у «Спогадах» відводиться опису представників сибірської адміністрації, тюремному режиму. У «Спогадах» зустрічаються цікаві спостереження традицій і побуту місцевих жителів. Побачені пильним оком П. Анненкової картини життя російського народу та корінного населення Сибіру є багатим матеріалом для етнографа [5, с. 458].

Вивчаючи рух декабристів слід звернути головну увагу на дослідження джерел, адже саме вони дають достовірну інформацію, на основі якої написано багато інших праць з даної проблематики. Такими джерелами являються програмні документи, матеріали суду і слідства над декабристами. Однак, особливе місце серед джерел займають саме спогади активних учасників декабристського руху, без широкого їх використання не можливо у повній мірі дослідити історію цього суспільно-політичного та революційного руху.

Список використаних джерел:

1. Азадовский М.К. Страницы истории декабризма. Кн. 1. – Иркутск, 1991. – С. 496.
2. Беляев О.П. Спогади декабриста о пережитом та перечувствованном. – Красноярськ, 1990. – С. 380.
3. Воспоминания Бестужевых. – М. – Л., 1951. – С. 891.

4. Лорер, Н.И. Записки декабриста [Текст] / Н.И. Лорер. – Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, 1984. – С. 416.

5. Мемуары декабристов // Сост., вст. статья. А.С. Немзер. – Москва: Правда, 1988. – С. 576.

6. Мемуары декабристов: Южное общество / Под ред. И.В. Пороха, В.А. Федорова. – М., 1982. – С. 351.